

אבנר וישניצר • און ברק

עבר שימושי לעולם מתחמם

הדיסציפלינה ההיסטורית ומשבר האקלים

בנובמבר 2021 התקיימה בגלזגו ועידת האקלים COP 26, ודומה היה שההכרה בחשיבותו של משבר האקלים ובהשלכותיו החמורות חדרה סוף סוף לשיח הפוליטי והציבורי. נציגים רשמיים של מדינות, פעילי סביבה ומדענים התכנסו לשבועיים של דיונים קדחתניים; רוב מנהיגי העולם התייצבו, ועיתונאים העבירו את הרגעים בשידור חי. משק כנפי ההיסטוריה נשמע. או שמא היה זה בעיקר תרגיל של יחסי ציבור? לעיני המצלמות נישאו אומנם נאומים חוצבי להבות, אבל בחדרים האחוריים נרקמו עסקאות שרוקנו אותם מתוכן. בוועידה השתתפו גם מאות לוביסטים של חברות האנרגיה הגדולות, ובקרב הצירים הרשמיים היו גם נציגים של מדינות נפט, פחם וגז. כל אלה פעלו לוודא שההחלטות לא יפגעו בעתיד בהפקה של דלקי המאובנים ובכסף הגדול שהם עושים ממנה.

בין שוועידת גלזגו סימנה רגע היסטורי, כלומר קו פרשת מים בהתמודדות עם משבר האקלים, ובין שהייתה חוליה נוספת בהיסטוריה ארוכה של טיוח ירוק (greenwash), הכחשת נזק ובריחה מאחריות, כמה דברים בכל זאת ברורים: למשבר האקלים, ואפילו להתמודדות עימו, יש היסטוריה; יתרה מזו, משבר האקלים כבר מעצב את האופן שאנחנו חוקרים את ההיסטוריה וחושבים עליה.

טענתנו המרכזית היא שלמדעי האדם בכלל, ולדיסציפלינת ההיסטוריה בפרט, יש תפקיד חשוב בהתמודדות עם משבר האקלים – באמצעות מחקר, הוראה ומעורבות ציבורית. מדעי הרוח והחברה מציעים כלים לחשיבה מורכבת על ההיבטים האנושיים של המשבר – לא בקטגוריות גלובליות חובקות כול כמו אלה של המדעים המדויקים אלא כתופעה רבת

פנים שגורמיה והשלכותיה דיפרנציאליים ותלויים במשתנים דוגמת מגדר, מעמד, גיל ואזור גאוגרפי. חשיבה שכזו היא הכרחית לצורך התמודדות עם המשבר וגיבוש פתרונות צודקים, בני ביצוע ובני קיימא.

אנשים ולא אנושות: מה למדעי האדם ולמשבר האקלים?

עשורים של מחקר מדעי מאפשרים היום להבין כיצד ההתחממות הגלובלית משפיעה, למשל, על מזג האוויר, על משטר הרוחות והגשם ועל האוקיינוסים. אלא שמשבר האקלים הוא אנתרופוגני, כלומר מעשה ידי האדם, ולכן הבהרת גורמיו והכוחות המעצבים אותו מוטלת על החוקרים והחוקרות חברות אנושיות.

גם באשר להשלכות של המשבר יש למדעי הרוח והחברה תפקיד מרכזי, מפני שמשבר האקלים הוא בסופו של דבר לא משבר של כדור הארץ. לכדור הארץ לא באמת אכפת. יבש או מוצף, הוא יישאר כאן, אדיש לחיים ולמוות. משבר האקלים הוא איום על החיים על פני כדור הארץ, האנושיים והלא-אנושיים. על הלא-אנושי יש למדעי הרוח והחברה פחות מה לומר, שכן הם בתחום המומחיות של המדעים המדויקים ומדעי החיים. מנגד, למדעי כדור הארץ או האקלים, לדוגמה, אין כלים לבדוק איך שיטפונות תכופים משפיעים על רמות הכנסה או כיצד בצורת משפיעה על יחסים בין קבוצות אתניות או קהילות דתיות. ועוד: משבר האקלים, כמו כל דבר אחר בעולם, מתווך באמצעות מילים, מטפורות, מודלים והבניות, אבל הוא גם מוכחש באמצעות אותם הכלים עצמם. גם המנגנונים המתווכים את המציאות ומעניקים לה פשר הם בתחום העיסוק של מדעי הרוח והחברה. מכיוון שמדובר במשבר שהוא קיומי ואפיסטמי בעת ובעונה אחת, מדעי הרוח והחברה נדרשים להוביל שידוד מערכות קונספטואלי. המשימה העליונה שלנו היא להגדיר מחדש את יחסיה של האנושות עם העולם הלא-אנושי.

מכיוון שמדעי האדם מצטרפים לשיחה על משבר האקלים באיחור, אנחנו נאלצים לקבל עלינו מונחים שבתנאים אחרים היינו, כנראה, מסתייגים מהם. ניקח לדוגמה את המונח הפופולרי "אנתרופוקן", שטבע הכימאי, זוכה פרס נובל, פול קרוצן. לשיטתו, השפעת האדם על כדור הארץ הגיעה לידי כך שהיא מותירה את חותמה בהיסטוריה הגאולוגית של כדור הארץ, מה שמצדיק את התיחום של עידן גאולוגי חדש – עידן האדם. נקודת ההתחלה של העידן החדש הזה, על פי קרוצן, היא 1774, השנה שבה הומצא (בידי ג'יימס ואט) מנוע הקיטור, המסמן את ראשיתה של המהפכה התעשייתית.

המונח אנתרופוקן תרם רבות להפצת הקונצנזוס המדעי הרחב בדבר האחריות האנושית למשבר האקלים בקרב שכבות רחבות, אלא שלשימוש בו יש גם מחירים. הפרספקטיבה הזו משטיחה את תולדות התהליכים שהניעו ומניעים את המשבר ועושה להם דה־פוליטיזציה. הטלת האחריות למשבר על המין האנושי בכללותו מעלימה את העובדה שקבוצות מסוימות אחראיות לו הרבה יותר מאחרות. כאמור, קרוצן הציג את המצאת מנוע הקיטור כאירוע מכונן לכלל האנושות. אלא שבמציאות ההיסטורית שירתה ההתפתחות הזו קבוצות מסוימות ופגעה באחרות. היסטוריונים כאנדראס מאלם (Malm) מראים שמנועי קיטור הפכו לטכנולוגיה רווחת רק יותר מחצי מאה לאחר המצאתם. בעלי מפעלים באיים הבריטיים אימצו אותם בהדרגה לא מפני שהיו טכנולוגיה מוצלחת – מנועי הקיטור הראשונים היו יעילים פחות מגלגלי מים – אלא מכיוון שהיו נייחים ולפיכך סייעו להם לרסק התאגדויות עובדים בשנות ה־30 של המאה ה־19. בעשורים הבאים מילא מנוע הקיטור תפקיד מרכזי גם ביצוא המהפכה התעשייתית אל הקולוניות הבריטיות ובחיבורן לפרויקט האימפריאלי. משמע, ההיסטוריה של יחסי עובדים ומעבידים ושל גאופוליטיקה אימפריאלית היא חלק מכריע בהיסטוריה של משבר האקלים (Malm, 2016; Barak, 2019).

הפערים בין בעלי כוח לחסרי כוח ממשיכים לעצב את המשבר גם היום. הצפון הגלובלי פלט ופולט הרבה יותר גזי חממה מן הדרום הגלובלי; תאגידים מזהמים לאין שיעור יותר מאנשים פרטיים; עשירים מזהמים הרבה יותר מעניים; לפחות על סמך מחקר אחד, גברים אחראים ליותר פליטות מנשים; וכן הלאה (Griffin, 2017; Gore, 2020; Hicel, 2020; Kanyama, Nässén, & Benders, 2021). סימון המין האנושי כולו כאחראי למשבר מעלים את הפערים האלה ומוחק בכך את האפשרות להתחקות אחר ההיסטוריה שלו, להבין את הפוליטיקה הנוכחית שלו ולנסח דרכי פעולה שמטילות מידה שונה של אחריות על גורמים שונים.

מונח רווח אחר הוא "התחממות גלובלית" – התחממות כדור הארץ יחסית לעידן הקדם־תעשייתי. גם המונח הזה עשה עבודה חשובה בהבהרת היקף הבעיה, אך גם הוא אינו חף מבעיות. מידת התחממות של כדור הארץ לאורך זמן היא הפשטה מדעית הנשענת על אינ־ספור מדידות וקירובים. הרי אף אחד אינו סובל במישרין מ"התחממות גלובלית". בבנגלדש סובלים מהצפות, במזרח התיכון ובאפריקה שמדרום לסהרה מגלי חום וממחסור חריף במים, ובצפון אמריקה ובאוקיינוס ההודי מסופות קטלניות ושיטפונות. רק מדע משוכלל מאוד מאפשר לקשור את כל התופעות האלה יחד ולחשוף את התהליך הגורם להן. זוהי חשיבותה של הפרספקטיבה הזו, אלא שכאן גם בעייתה העיקרית: היא מערבת

יום ולילה, קיץ וחורף, קהיר וסיביר, ומייצרת מקבץ של טמפרטורות שנתיות ממוצעות שאפשר להציב בתרשים ולחבר בקו המצביע מעלה.

כל שכבות התיווך, הקירוב והמיצוע הנדרשות כאן מוחקות ומשטיחות את הפערים, ההבדלים, הניגודים ונקודות הקיצון שעומדות בבסיס החוויה האנושית של האקלים המשתנה. המונח אנתרופוקן משטיח את ההבדלים בין מידת האחריות של קבוצות אנושיות למיניהן למשבר, והמונח התחממות גלובלית מעלים את השוני בפגיעות האקלימית בין אזורים, זמנים וקבוצות. הבעיה הזו מתבטאת היטב בקושי להסביר לציבור מה כל כך נורא בהתחממות ממוצעת של יותר מ-1.5 מעלות ביחס לעידן הקדם-תעשייתי. זה הרי כל כך מעט. משבר האקלים מתבטא באירועי קיצון, ואת אלה הפרספקטיבה של התחממות גלובלית נוטה לטשטש.

יתרה מזו, ההיקף העצום של התופעה, היותה "גלובלית", הופך אותה מבחינת רוב האנשים לקשה לעיכול, והפרספקטיבה המדעית רק מקשה על תפיסתה מכיוון שבהיותה הפשטה, היא מרוחקת מן החוויה. התוצאה היא שלא רק שקשה לשכנע במיידיות ובעוצמה של האיום; קשה עוד יותר להניע אנשים ומוסדות לפעולה כנגד איום כוללני כל כך. הכלים של הדיסציפלינה ההיסטורית מאפשרים אפוא לא רק להתחקות אחר העבר של המשבר, אלא גם לבחון את התפתחות הקטגוריות המשמשות אותנו לחשיבה ולדיבור עליו ובדרך זו לחשוף את המגבלות שהן כופות עלינו.

לכל הדברים האלה יש משמעויות פוליטיות מיידיות. בוועידת גלזו אימצו מנהיגים פוליטיים ועסקיים את השיח האוניברסליסטי המדעי כדי להגיע להסכמים על צמצום פליטות שלא יפגעו בכלכלה, עם יעדים עגולים ועתידיים כמו 2030, 2050, או 2070. באותו הזמן, מחוץ לוועידה, ברחובות העיר גלזו, צעדו אנשים במחאה על שאי-אפשר לפשר בין פעולה אקלימית לבין "עסקים כרגיל". טענתם הייתה שלנציגי האליטה הגלובלית יש אינטרס ברור להסתיר את האמת הפשוטה הזו.

היסטוריה של משבר האקלים צריכה להיות, אם כן, גם היסטוריה של ההכחשה שלו ושל הסטת האחריות לגרימתו (ראו למשל Oreskes & Conway, 2011). עיון ברוח זו חושף, למשל, איך החליף שיח "האחריות האישית" את הטקטיקות הישנות ששימשו גורמים אינטרסנטיים להכחשת המשבר. השיח הזה מטיל את האחריות למשבר על כולנו – "האנושות" – באותם מונחים כוללניים המוחקים הבדלים בין יחידים וקבוצות. כולנו נוסעים במכוניות, טסים במטוסים, משתמשים בחשמל, מייצרים אשפה, קונים מוצרי

פלסטיק. חברת בריטיש פטרוליום (BP), לדוגמה, העלתה לאתר האינטרנט שלה מחשבון שאמור לאפשר לכל אחד מאיתנו לחשב את הפליטות האישיות שלנו. מאז אימצו את המחשבון עוד חברות מזהמות. הן מציעות לנו לנטוע עצים, לעשות קומפוסט ולנסוע באופניים.

יש כאן, לכאורה, שתי מגמות מנוגדות: האחת חותרת אל עבר הקטגוריות או יחידות הניתוח הרחבות והמכלילות ביותר: המין האנושי כולו, המנותח בסדר גודל פְּלָנֶטָרִי, משחרר ההיסטוריה (ולמעשה הרבה קודם לכן) ועד ימינו. המגמה השנייה מכוונת אל האטום של השיח הליברלי – "האינדיווידואל". אלא ששתי המגמות האלה מעלימות את כל מה שבין הפלנטרי לאינדיווידואלי, כל אותן "שכבות" מעשה ידי אדם של מערכות כלכליות, היררכיות ומוסכמות חברתיות, ערכים תרבותיים וכן הלאה. בקצרה, המגמות האלה, הסותרות לכאורה, חוברות לדה־פוליטיזציה של המשבר ולהסרת האחריות מן המזהמים הגדולים באמת ואלו שמרוויחים ממנו. כולנו מכורים לדלקי מאובנים, אבל המפיקים את הסם, סוחרים בו ומכחישים את נזקיו, אחראים הרבה יותר. אנשים רבים עדיין אוכלים בעלי חיים, אך התאגידים המרוויחים מן הקטל, מסכלים ניסיונות להגביל צריכת מזון מן החי ומרוויחים הון עתק אגב הגדלה עצומה של כמות הפליטות, אחראים הרבה יותר. גם כאן ההיסטוריה מספקת לנו דוגמאות מועילות: מי היה אחראי לסחר העבדים האטלנטי ולניצול המחפיר, עד מוות, של מיליוני אפריקאים? האם היו אלה כל הצרכנים שקנו בדים זולים שנוצרו בעבודת העבדים, או שמא, בראש ובראשונה, הסוחרים בעבדים, בעלי העבדים והפוליטיקאים, שהגנו על הזכות לסחור ולנצל בני אדם אחרים?

היסטוריה של משבר האקלים, היסטוריה לנוכח משבר האקלים

ניתוח המציאות בכלים היסטוריים מתבסס על ההנחה שדברים אינם קורים מעצמם. היסטוריונים והיסטוריוניות מחפשים אחר הסוכנים שמחוללים את התהליכים ההיסטוריים לא כנגזרת של פעולה "אנושית" אוניברסלית, אלא בתוך הקשרים תרבותיים וחברתיים ייחודיים, בזמן ובמרחב נתונים, וכחלק ממערכות אינטרסים ותפיסות עולם משתנות. ניתוח היסטורי של האיום הקולוסלי שמציב לנו משבר האקלים בנקודת הזמן הנוכחית משמעותו חשיבה מחדש על ההיסטוריה של העת החדשה. לא פחות. עלינו לנסות להבין מהם הכוחות, התהליכים, השחקנים ההיסטוריים, הטכנולוגיות, שהעלו אותנו על הנתיב ההרסני שאנו צועדים בו. אנחנו זקוקים הן להיסטוריה של משבר האקלים הן להיסטוריה הנכתבת לנוכח משבר האקלים.

ההיסטוריה של האזור שלנו, ושל אזורים אחרים, כבר משתנה בעקבות משבר האקלים. יותר ויותר מחקרים היסטוריים מציבים במרכז הבמה את יחסי הגומלין של חברות עבר עם סביבתן הלא־אנושית. המחקרים האלה משקפים את ההכרה הגוברת שבני האדם מעולם לא היו, כפי שהם סברו, אדוני הטבע, אלא חלק בלתי נפרד מרשתות מורכבות של יחסים בין תנאים פיזיים למערכות אקולוגיות ואנושיות.

לשם המחשה: חוקרים של האימפריה העות'מאנית עוסקים זה שנים בגל המרידות העממיות נגד השלטון המרכזי במאות ה־16 וה־17. ההסברים שהוצעו בעבר למרידות האלה התמקדו בקשיים שחוו העות'מאנים בשדות הקרב של דרום אירופה או לצמיחתן של כנופיות חיילים משוחררים שהטילו את מוראן ברחבי אנטוליה. ב־2011 הציג ההיסטוריון סם וייט הסבר חדש שקשר בין המרידות האלה ובין "עידן הקרח הקטן", גל ההתקררות העולמי שנמשך משלהי ימי הביניים עד המאה ה־18. וייט נסמך על כלים של חוקרי אקלים ועל מקורות היסטוריים והראה כי ההתקררות הביאה לפגיעה קשה באספקת מזון ובהכנסות המדינה ממיסים ולהתפרצות מגפות בקרב בעלי חיים ובני אדם. על פי וייט, המחסור והמצוקה, דווקא בעת שהאימפריה סחטה משאבים מהאוכלוסייה לצרכיה הצבאיים, הביאו להתפרצותן של אותן מרידות (White, 2011). ודוק: התחום המכונה היסטוריה סביבתית אינו חדש, אבל משבר האקלים ממקם מחדש את כוחו ההסברי של ניתוח סביבתי בלב הפרשנות ההיסטורית ומעודד את ניסוחם של הסברים חדשים לתופעות שעד כה הוסברו אחרת (שור, שפר־מוסנזון ואלנבלום, 2020).

ואולם משבר האקלים משנה את המבט ההיסטורי שלנו באופן עמוק יותר. שנים רבות סיפרנו את ההיסטוריה של האנושות, ובוודאי את ההיסטוריה של העידן התעשייתי, על פי נרטיב־העל של הקדמה. על פי הסיפור הזה, האנושות מתקדמת, לא רק טכנולוגית, אלא גם חברתית ואף מוסרית, לאורך ציר זמן דמיוני והולכת מחיל אל חיל לעבר עולם טוב יותר. הביקורת על שיח הקדמה ישנה כמו השיח עצמו. לא מעט אירועים היסטוריים ערערו אותו במרוצת השנים, בהם שתי מלחמות עולם, אושוויץ ופצצות אטום. ובכל זאת, לפחות בתרבות הפופולרית ובישח הפוליטי, הסיפור הזה שרד דורות. רבים מעדיפים גם היום להאמין שפתרון קסם טכנולוגי כלשהו, techno-fix, יחלץ אותנו מן הבוץ. גורמים אינטרסנטים שונים מקדמים את הרעיון הזה באופן פעיל.

מנגד, העדויות הנערמות על ההשלכות של משבר האקלים ברחבי העולם מחדירות פסימיות שהולכת ומתחזקת בשיח הציבורי ושוחקות את הרלוונטיות של רעיון הקדמה. שהרי אם כל התהליכים שהתרגלנו לחשוב עליהם כעל "פיתוח", "מודרניזציה", "התקדמות"

ו"קדמה" מובילים להרס ולמחסור נרחבים, נראה שאין מנוס מחשיבה מחודשת על ההיסטוריה של המאות האחרונות. האם המצאת מנוע הקיטור הייתה בהכרח התפתחות היסטורית חיובית? האם המכונת הפרטית היא ביטוי לשחרור? האם מפעלי הפיתוח הגדולים במזרח התיכון (מתעלת סואץ ועד לסכר הגבוה באסואן) היו צעד בכיוון הנכון? הדברים נכוחים גם להיסטוריה של הציונות ומדינת ישראל: מה היו המחירים של יבוש הביצות? האם הלבשת הארץ ב"שלמת בטון ומלט" היא עדיין חזון רצוי לנוכח התמעטות השטחים הפתוחים ופליטות הפחמן העצומות של תעשיית הבטון? האם היו, בזמן אמיתי, ערוצי פעולה אחרים שנזנחו או נדחקו לשוליים? העלאת שאלות אלו ועוד רבות אחרות עשויה להדגים שהטכנולוגי משוקע – תמיד – בפוליטי, בכלכלי ובתרבותי, וכך גם "פתרונות קסם" טכנולוגיים.

ההיסטוריה של משבר האקלים בהווה

כדי לברר שאלות מעין אלה הקמנו בשנת 2019 בבית הספר להיסטוריה שבאוניברסיטת תל אביב את [המעבדה להיסטוריה של משבר האקלים](#). המעבדה קיבלה על עצמה יעד לבחון אם יש להיסטוריה כדיסציפלינה תפקיד בהתמודדות עם המשבר, ואם כן – לברר מהו. למעבדה שלושה יעדים עיקריים: האחד, להתניע וללוות מחקרים של משבר האקלים ומחקרים לנוכח משבר האקלים. השני, לנסות דרכי מחקר והוראה לא-קונבנציונליות. המשבר חושף את ההנחות הכוזבות שהכלכלה שלנו מושתתת עליהן, את המחירים של האינדיוודואליזם הקיצוני שטיפחנו, את מגבלות הפוליטיקה, את הסורגים הבלתי נראים שהתודעה שלנו נתונה בהם, ולכן ההתמודדות איתנו מחייבת טיפוח מחשבה יצירתית, דמיון וחשיבה שיתופית. זו הסיבה לכך שב"ניסויים" שערכנו חקרנו גם צורות של עבודה משותפת שלא למטרת הפקת תוצר או קרדיט אינדיוודואלי. במסגרת המעבדה קיימנו סדנה בינלאומית שהוקדשה לניסוי מחשבתי אחר, שנחשב לעיתים לטאבו בקרב היסטוריונים, ושאלנו "מה היה קורה אילו?". חוקרים וחוקרות התבקשו להכין תרחישים "נוגדי עובדות" (counter factual) של היסטוריה חלופית, אבל כאלו שהתבססו על ניתוחים היסטוריים קונבנציונליים. כריס אוטר (Otter), לדוגמה, עסק בטכנולוגיות של סילוק שפכים ושאל מה היה קורה אילו במקום לאמץ את הנוהג ה**בוזני** של הדחת אסלות במים, היינו מטפחים טכנולוגיה "יבשה" לטיפול בשפכים דוגמת ה־earth closet שהיה בשימוש רווח באנגליה של המאה ה־19. שירה וילקוף התמקדה בקבוצת אדריכלים ומתכננים עירוניים שאחרי מלחמת העולם השנייה הדגישו את המחירים הסביבתיים של

החיים המודרניים וקראו לתכנון סביבתי מודע יותר. מדוע הם נדחקו לשולי המקצוע, היא שאלה, ומה היה קורה אילו גישתם הייתה נעשית הגמונית? פרדריק מייטון (Meiton) דן בהתפתחות של תעשיית הדשנים הכימיים ובדק אם ניתן לדמיין עולם בלעדיהם, ובאילו מחירים. גולהאן באלסוי (Balsöy) הרהרה בשאלה מה היה קורה אילו מקצוע המיילדות היה נותר בידיהן של נשים ולא עובר לידיהם של גניקולוגים גברים, שקידמו באמצעותו את המדיניות של עידוד הילודה של מדינת הלאום.

מטרת התרגיל המחשבתי לא הייתה שעשוע, אלא זיהוי שחקנים וצמתים מרכזיים בתהליכים שנתגלו בהמשך כהרסניים. אחת המסקנות הייתה מרכזיותם של "מומחים", בעיקר ממעמדות הביניים, לקידום רבים מן התהליכים המזוהים כל כך עם המודרניות וההשלכות הסביבתיות שלה. באמצעות אגודות מקצועיות, חקיקה ופעילות ציבורית ניסחו המומחים כללים אתיים והשתיתו את המדיניות בתחומים שונים – מתכנון עירוני ובריאות הציבור ועד לכלכלה ומשפטים. אגב כך הם דחקו בעלי מקצוע שנשענו על "ידע מעשי" ומקומי. המאמץ לא היה מתואם, אך הוא בפירוש לא היה מקרי. כפי שהראו מחקרים רבים על אזורים שונים בעולם, זהות משותפת ותחושת שליחות חברתית ופוליטית קשרה בין השותפים בקבוצות האלה: הם נטו לראות בעצמם המייצגים המובהקים של "התקופה המודרנית" והפכו את המודרניות עצמה לדגל במאבק על הגמוניה מול קבוצות חברתיות אחרות. במילים אחרות, יותר משהקבוצות האלה התאימו לאיזו מודרנה מופשטת, הן בנו אותה, הלכה למעשה, בצלמן.

האם יורשיהן של אותן קבוצות בדורנו יכולים לפעול ביעילות דומה למען התמודדות עם כמה מן ההשלכות הקשות ביותר של הפרויקט המודרני? אחת השאלות הגדולות בתחום ההתמודדות עם משבר האקלים היא כיצד אפשר "להטות את מסלול הספינה" ולהביא לשינוי מהותי בכמות הפליטות. לאחר ועידת גלזו ברור יותר מאי פעם שאנו לכודים במבוי סתום: כל ניסיון להתערב "מלמעלה" נתקל בחוסר הנכונות של תאגידי אנרגיה לפגוע ברווחיהם ובחוסר הרצון של פוליטיקאים להגביל את השימוש בדלקים מאובנים ולפגוע כתוצאה מכך במעמדם הציבורי. מן העבר השני, כל ניסיון להתערב "מלמטה" באמצעות שינוי בהתנהגות הציבור מחייב משאבים עצומים לחינוך ולהסברה, ובגלל האופי הוולונטרי שלו אינו מבטיח תוצאות. ייתכן שאותה שכבת מומחים, פונקציונרים בדרגי הביניים, הם מי שיכולים להניע שינוי ביעילות הרבה ביותר. מחקרים העוסקים היום בסוגיות אלו כבר מסמנים "סוכני ביניים" כשחקנים קריטיים לקידום המאבק במשבר האקלים (Simpson, Janda, & Owen, 2020): מהנדסים, אדריכליות, רופאות, עורכי דין, מורים ומנהלות בתי

ספר וגם מנהלי מחלקות בעיריות – כל אלה הם לעיתים קרובות שכירים ולכן אינם מכוונים ישירות להגדלת רווחים; והם אינם צריכים להיבחר בידי הציבור ולכן משוחררים משיקולי פופולריות. לעומת זאת, הם בעלי השפעה בתחומי הפעילות שלהם. נוסף על כך, בעלי מקצועות אלה הם בוגרי אוניברסיטה ונסמכים על ידע אקדמי בעבודתם, מה שהופך את האוניברסיטה למוסד רלוונטי עבורם, בדרך ליצירת שינוי. הינה כי כן, לא רק חקר ההיסטוריה צריך להשתנות לנוכח משבר האקלים. גם הוראתה והעמדות המוסדיות שהיא משוקעת בהן מחייבות חשיבה מחדש ועבודה בשיתוף פעולה עם אפידמיולוגיות, משפטנים, מהנדסות תוכנה ואנשי חינוך.

נקודה זו מביאה אותנו ליעד השלישי של המעבדה: לתרום למודעות ציבורית רחבה יותר בעניין משבר האקלים והשלכותיו. הממד הציבורי נובע מן ההכרה שמשבר האקלים הוא לא עוד נושא לדין אקדמי נינוח. זהו האתגר הגדול והדחוף ביותר של האנושות. בפשטות, איננו יכולים להרשות לעצמנו להסתפק בכתיבת מאמרים. בניגוד לכל מה שהכרנו בעבר, משבר האקלים הוא חובק כול. הוא כבר משפיע, או עתיד להשפיע בקרוב מאוד, על כל תחום של חיינו, ובכלל זה על האקדמיה עצמה; סביר להניח שבתנאים של משאבים מצטמצמים ישתנו תקצוב האוניברסיטאות, המבנה שלהן, הפקת הידע האקדמי וההוראה. עוד סביר להניח, על סמך מגמות בהווה, שהראשונים שייפגעו יהיו מדעי הרוח. אלא שלא כמו במלחמה או במשבר כלכלי, כאן אין אופק ברור ליציאה מן המשבר. אין כאן הידוק חגורה שאחריו תבוא בוודאות הקלה. בהיעדר פעולה נמרצת, משבר האקלים רק ילך ויסלים.

אין לנו ברירה אפוא אלא לבחון שוב את הגבולות הישנים – בתוך הקמפוס ובין האקדמיה לפעילות ציבורית – שכן קו ישר מחבר בין ההיסטוריה של משבר האקלים, ההווה שלו והמסקנות שעלינו לגזור לעתיד. אחרי ועידת גלזגו, כשברור מעל לכל ספק שהמכשול הגדול ביותר בפני פעולה אקלימית נמרצת אינו היעדר ידע או מודעות אלא אינטרסים של הנהנים מן הסדר הקיים, תפקידנו הוא לפזר את ענני הערפל שמפיצים מנהיגים פוליטיים ועסקיים שמעוניינים ב"עסקים כרגיל". אנחנו חלק מקהילה אקדמית שאמונה על פיתוח שיטתי של ידע על סמך פרוטוקולים מוסכמים, והידע שנאסף עשרות שנים על סמך פרוטוקולים שכאלה מצביע לאותו הכיוון – אל התהום. עמיתינו המדענים והמדעניות אומרים שאנו צועדים אל קטסטרופה, ומול קטסטרופה מאיימת אי־אפשר להמשיך בשגרה.

עלינו להצטרף אפוא לשיחה, ובדחיפות. תפקידנו הוא להשתמש בכלים של ביקורת השיח ושל ניתוח כלכלי-חברתי, פוליטי ותרבותי כדי לחשוף את הנהנים מהחרבת כדור הארץ, את המנגנונים שמשמשים אותם ואת המנגנונים שמאפשרים לנו להמשיך ולהתעלם מכך. עלינו לפרק את הקטגוריות הכוללניות שמשמשות היום לקונספטואליזציה של המשבר, ומכאן גם להצעת הדרכים להתמודדות עימו. מתפקידנו לבחון את ההשפעות של בצורות, מדבור, שיטפונות ומגפות על חברות באזור שלנו וברחבי העולם. עלינו לכתוב את ההיסטוריה של ההתמכרות שלנו לנפט, לנוחות ולמהירות ולהסביר כיצד השאיפה לשיפור המצב האנושי הביאה להריסת המערכות האקולוגיות שהאדם תלוי בהן. עלינו להפעיל את אותם כלים ביקורתיים גם בשיח המדעי על משבר האקלים, אך בלי לערער על הקונצנזוס הגורף באשר למשבר והשלכותיו. בקצרה, עלינו להתחיל לכתוב מחדש את סיפור יחסינו גם עם הסביבה הלא-אנושית, עם העבר ועם קבוצות שונות בקמפוס ובחברה שמחוצה לו. עלינו לפעול בהווה לא רק בכתיבה – כדי שיהיה לנו, לכולנו, גם עתיד.

מקורות

שור, דוד, מירי שפר-מוסנזון, ורוני אלנבלום (2020). היסטוריה סביבתית: הערות על התחום ועל הגיליון. **זמנים: רבעון להיסטוריה** 142, 4-13.

Barak, On (2019). *Powering empire: How coal made the Middle East and sparked global carbonization*. Oakland, CA: University of California Press.

Gore, Tim (2020, September 21). [Confronting carbon inequality: Putting climate justice at the heart of the COVID-19 recovery](#). *Policy Paper*. Oxfam International.

Griffin, Paul (2017). [The carbon majors database: CDP carbon majors report 2017](#). Climate Accountability Institute.

Hickel, Jason (2020). Quantifying national responsibility for climate breakdown: An equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary. *The Lancet Planetary Health* 4(9), 399–404.

Kanyama, Annika C., Jonas Nässén, & René Benders (2021). Shifting expenditure on food, holidays, and furnishings could lower greenhouse gas emissions by almost 40%. *Journal of Industrial Ecology* 25(6), 1602–1616.

Malm, Andreas (2016). *Fossil capital: The rise of steam-power and the roots of global warming*. London: Verso.

Oreskes, Naomi, & Erik M. Conway (2011). *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. New York: Bloomsbury.

Simpson, Kate, Kathryn B. Janda, & Alice Owen (2020). Preparing "middle actors" to deliver zero-carbon building transitions. *Buildings and Cities* 1(1), 610–624.

White, Sam (2011). *The climate of rebellion in the early modern Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

פרופ' אבנר וישניצר, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב.
דוא"ל: avnerwish@tauex.tau.ac.il

פרופ' און ברק, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב.
דוא"ל: onbarak@tauex.tau.ac.il